

POSZUKIWANIA BADAWCZE ANDRAGOGÓW

Monika Sulik

ORCID: 0000-0003-0000-5744

SILVERSI W NARRACJACH MILLENNIALSÓW – RELACJE MIĘDZYPOKOLENIOWE W KONTEKŚCIE REFLEKSYJNO-EDUKACYJNYM

Słowa kluczowe: relacje międzypokoleniowe, transmisja międzygeneracyjna, silverersi, millennialsi, refleksyjność.

Streszczenie: W artykule ukazane zostało znaczenie relacji międzypokoleniowych jako wartości, której nie sposób przecenić, a której znaczenie trzeba podkreślać i opisywać szczególnie w przestrzeni pedagogicznej, andragogicznej czy gerontologicznej. Relacje międzypokoleniowe zostały ukazane jako katalizator refleksyjności – kategorii, która to w ostatnim czasie staje się obiektem szczególnej uwagi i troski. Autorka na podstawie przeprowadzonego projektu dydaktycznego pt. *Tydzień z życia seniorki lub seniora* ukazała znaczenie relacji międzygeneracyjnych w kontekście rozwijania refleksyjności.

Bycie w relacji uruchamia mechanizm wytwarzania większej ilości różnego rodzaju bogactw.

(Gdula, 2009, s. 142)

Wprowadzenie

Relacje międzypokoleniowe są wartością samą w sobie, wartością, której znaczenie trzeba podkreślać i opisywać szczególnie w przestrzeni pedagogicznej, andragogicznej czy gerontologicznej. Transmisja międzypokoleniowa to niewątpliwie okazja do poszerzenia granic swoich doświadczeń i warto ją rozpatrywać zarówno z perspektywy osób starszych, jak i pokolenia ludzi młodych.

W literaturze podkreśla się znaczenie dialogu międzypokoleniowego w kontekście korzyści, jakie ów dialog obu stronom przynosi. Ewa Wiśniewska

zaznacza, że osoby starsze odczuwają wzrost poczucia bycia zauważonym i potrzebnym, a relacje międzygeneracyjne są dla nich szansą na wyjście z alienacji spowodowanej dystansem kulturowym. To też okazja do ożywienia pamięci serca, wspomnień z dzieciństwa, powrotu do biografii, ale też możliwość przekazywania umiejętności, wiedzy i doświadczenia. Poprawiają one jakość życia poprzez łagodzenie poczucia wykluczenia społecznego, a także zmniejszają uczucie dysonansu wobec młodego pokolenia oraz, co bardzo istotne, przełamują wzajemną nieufność. Relacje międzypokoleniowe rozpatrywane są również jako warunek pogłębiania świadomości oraz refleksyjności młodego pokolenia na temat wartości uniwersalnych (Sulik, 2017). Co więcej, ludzie młodzi dzięki kontaktom międzypokoleniowym uzyskują adekwatny wizerunek starości oraz mają możliwość poznania i docenienia doświadczeń starszego pokolenia. Jak podkreśla wspomniana Autorka, jest to szansa rozwoju kompetencji kulturowych, tj. postawy otwartości, tolerancji, szacunku. Młodzi stają się bardziej uważni i wrażliwi na potrzeby osób starszych, budują uznanie dla intelektualnej i społecznej aktywności osób w wieku senioralnym oraz mają szanse przygotować się do własnej starości (Wiśniewska, 2017, s. 44).

Walentyna Wnuk również podkreśla znaczenie relacji międzypokoleniowych w kontekście możliwości, jakie dzięki nim się uruchamiają. A zatem dobre relacje międzypokoleniowe umożliwiają:

- by być, żyć i działać wspólnie,
- pokazać i zrozumieć współzależność międzypokoleniową,
- rozwijać się wzajemnie,
- poznawać siebie, swoje pasje i zainteresowania,
- łamać stereotypy, którym wszyscy ulegamy,
- doświadczać rzeczywistego dialogu,
- ofiarować sobie dobro,
- zapewnić wzajemne bezpieczeństwo,
- przeciwdziałać ageizmowi i gerontofobii,
- zaspakajać potrzeby wyższego rzędu, budując sens życia,
- zachować ciągłość rozwoju rodziny i społeczeństwa (Wnuk, 2013, s. 66–67).

Warto podkreślić, iż pozytywne relacje z innymi ludźmi są kluczowe dla powodzenia życiowego osób starszych, ponieważ pełnią funkcję ochronną i mogą być analizowane w aspekcie rodzinnym, społecznym czy kulturowym. Ważnym aspektem funkcjonowania osób starszych w rodzinie są ich związki z dorosłymi dziećmi i ich rodzinami. Z badań przeprowadzonych w tym zakresie wynika, że szczególnie silny związek emocjonalny pojawia się między dziadkami i babciami a wnukami i wnuczkami (Steuden, 2011, s. 127).

Choć przeobrażenia społeczno-kulturowe w istotny sposób wpłynęły na kształt rodziny¹, a dotychczas bardzo ważna rola babć i dziadków została ograniczona, to

¹ Interesujące rozważania w zakresie tego tematu przedstawia Majewska-Kafarowska, A. (2018).

w dalszym ciągu niekwestionowana jest ich ważność w wychowaniu młodszego pokolenia. Jak podkreśla Stanisława Steuden, więź między dziadkami a wnukami okazuje się specyficzna – nie zawiera ona elementów dyscypliny, stąd funkcjonuje powiedzenie, że babcie i dziadkowie na wszystko pozwalają, są bardziej wyrozumiali i cierpliwi, umieją być bardziej wybaczący, a wnuki stają się dla nich powiernikami różnych wydarzeń z ich własnego życia (Steuden, 2011, s. 129).

O znaczeniu relacji międzypokoleniowych w kontekście aktualnej sytuacji związanej z rozwojem pandemii COVID-19 pisze Olga Tokarczuk, zaznaczając z niepokojem, że obecna sytuacja jest szczególnie trudna i pogłębia przepaść międzygeneracyjną. Noblistka pisze o odmiennych światach młodych i starych i nawiązuje do sytuacji związanej z godzinami dla seniorów podczas pandemii określając tę sytuację *początkiem ponurej dystopii* (Tokarczuk, 2020, s. 20).

Refleksyjność jako wyzwanie dla współczesnej edukacji

Zaprezentowane rozważania skłaniają do podjęcia próby ukazania znaczenia relacji międzypokoleniowych w kontekście rozwijania refleksyjności. Kiedy mówimy o człowieku, że jest refleksyjny, to mamy na myśli osobę o swoistej wrażliwości poznawczej, osobę skłoną do wyciągania wniosków na podstawie analizy własnych doświadczeń, osobę, która jak pisze D. Fish i S. Teinn (1997) jest skłonna do myślenia krytycznego, systematycznego i kreatywnego, które to może prowadzić nawet do zmiany perspektywy myślenia (Perkowska-Klejman, 2013, s. 76). Wartości te zdają się być nie do przecenienia w kontekście wyzwań współczesnej edukacji. Anna Perkowskiej-Klejman, pisze, że *we współczesnych badaniach nad edukacją coraz większe znaczenie zyskuje pytanie o to, w jaki sposób uniwersytety i akademie pedagogiczne mają wykształcić refleksyjnych absolwentów. Jednocześnie instytucje kształcące nauczycieli podejmują coraz więcej działań prowadzących do tego, aby realizowane programy kształcenia sprzyjały rozwojowi myślenia refleksyjnego wśród studentów. Promowanie refleksyjności staje się także indywidualnym celem wielu wykładowców* (Perkowska-Klejman, 2014, s. 71). Co więcej, autorka zaznacza, że rozwój refleksyjnego myślenia studentek i studentów jest jednym z podstawowych celów współczesnej edukacji. Odwołuje się do Johna Deweya, który określił myślenie refleksyjne jako *wyraźnie rozumową* aktywność intelektualną. W myśleniu tym zawarte są: a) stan zakłopotania, zaniepokojenia, niepewności, wątpienia; b) akt badania lub poszukiwania skierowanego ku wykryciu innych faktów, służących do potwierdzenia lub obalenia nasuwającego się mniemania. *Myślenie refleksyjne wymaga zawsze większego lub mniejszego wysiłku, gdyż wymaga przewyciężenia bezwładu umysłu, który skłania do przyjęcia myśli na podstawie ich wartości powierzchniowej: wymaga ono zgody na przebycie stanu myślowego niepokoju i zakłopotania. Krótko mówiąc, myślenie refleksyjne polega na zawieszeniu sądu na czas dalszego rozpatrywania sprawy*

[...]. *Zasadniczymi warunkami myślenia refleksyjnego są więc: utrzymanie stanu wątplenia i unikanie przedwczesnego wyciągania wniosków przy równoczesnym prowadzeniu systematycznych dociekań* (Perkowska-Klejman, 2014, s. 69).

Refleksja i refleksyjność towarzyszą człowiekowi od zawsze jako składnik myślenia i uczenia się, ale jest jej nadawane też szersze znaczenie. W literaturze niezwykle często ukazywana jest w sensie profesjonalnym w kontekście rozwiązywania złożonych problemów (Sulik, 2017). Współcześnie, poza perspektywą filozoficzną czy edukacyjną, które to głównie kojarzone są z refleksyjnością, ogromnego znaczenia nabrał namysł związany z tą kategorią w odniesieniu do wyzwań współczesności, co ma swój wyraz np. w rozwoju edukacji zdalnej. I tak Danuta Morańska podkreśla, iż *przeobrażenia cywilizacyjne, które dały początek społeczeństwu informacyjnemu, implikują potrzebę posiadania kompetencji umożliwiających pomyślne funkcjonowanie w nowej rzeczywistości. Wchodzą one w zakres infokultury rozumianej jako świadome, krytyczne i refleksyjne korzystanie z nowoczesnych narzędzi, środków i metod technologii informacyjno-komunikacyjnej w taki sposób, aby służyły człowiekowi, wspierając jego rozwój we wszystkich dziedzinach życia. Infokultura umożliwia sprawne, twórcze i bezpieczne realizowanie codziennych zadań w rzeczywistości stanowiącej synergię świata realnego i wirtualnego* (Morańska, 2017, s. 222).

Jak zatem widać, umiejętność refleksyjnego i krytycznego oglądu rzeczywistości zdaje się być nie do przecenienia, co więcej – jest wyrazem dojrzałości, jak dalej zaznacza wspomniana Autorka, pisząc: *myślenie refleksyjne jest wskaźnikiem dojrzałości podmiotu uczącego się do samodoskonalenia i pozwala na rozwój tzw. osobistego uczenia się. Osoby myślące refleksyjnie stają się bardziej adaptacyjne, otwarte na nową wiedzę. Są świadomymi kreatorami własnego procesu edukacji. Funkcjonowanie w czasach OER (Open Educational Resources) i MOOC's (Massive Open Online Course) wymaga refleksyjności w uczeniu się* (Morańska, 2017, s. 223). Niezwykle ważne w odniesieniu do tych uwag są słowa Józefa Półturzyckiego, który zauważa, że *nowoczesna technologia i rozwinięte wykorzystanie elementów emocjonalnych w kształceniu nie tylko rozwijają, ale unowocześniają proces dydaktyczny, zbliżając go do aktywności humanistycznej i wartości kulturalnych* (Półturzycki, 2014, s. 502).

Zatem celem podjętej w tym miejscu refleksji jest ukazanie roli i znaczenia relacji międzypokoleniowych dla rozwijania refleksyjności. Kanwą do podjęcia tego zadania stał się dla mnie projekt dydaktyczny, zrealizowany ze studentkami pedagogiki. Pragnę za pomocą fragmentów narracji ukazać obszary refleksji, które uwidoczniły się w pracach projektowych. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że rozważania te traktuję również jako odpowiedź na zapotrzebowanie współczesnej edukacji, gdzie poszukiwane są sposoby wskrzeszania refleksji andragogicznej, związanej z pogłębianiem samoświadomości oraz konsekwentnej (o czym tak wiele pisała Olga Czerniawska).

Silwersi versus millennials – rama pojęciowa jako kontekst do przeprowadzonego projektu

By jak najlepiej uchwycić cel związany z realizacją przedstawianego w tym miejscu projektu międzypokoleniowego warto przyglądać się bliżej ramie pojęciowej związanej z osobami będącymi uczestnikami tego przedsięwzięcia, co z pewnością wzbogaci perspektywę oglądu podjętego tematu.

Choć współczesne babcie i dziadkowie oraz wnuczki i wnukowie żyją w tym samym czasie oraz miejscu i są dotknięci tymi samymi przeobrażeniami społeczno-kulturowymi, to żyją poniekąd w dwóch odmiennych światach. Jak pisze Grzegorz Godlewski, każde pokolenie ma swoje własne słowniki i konstelacje symboli, kategorie poznawcze i wzorce uczuć, formy komunikacji i modele przyjaźni, mity i projekty przyszłości. To już nie tylko odmienne środowiska czy warstwy społeczne – to odmienne kultury (Godlewski, 2002, s. 60). Nie sposób nie zauważyć przemian związanych z postrzeganiem przede wszystkim osób w wieku senioralnym.

Jak pisze Elżbieta Wojtczak, stereotypowe postrzeganie osób po pięćdziesiątce narastało w Polsce przez lata, wzmacniane przez wszechobecny kult młodości. W rezultacie pięćdziesięciolatekowie są nazywani seniorami i mają wizerunek osób marzących już tylko o emeryturze. Tymczasem to ludzie bardzo aktywni – zarówno fizycznie, jak i zawodowo. Czują się młodzi, potrzebni, chcą pracować i dalej się rozwijać. Dzisiejsi pięćdziesięciolatekowie budowali nowy system gospodarczy i nowoczesne firmy, mają więc bardzo dużą wiedzę i doświadczenie, którym mogą się dzielić. Pięćdziesięciolatekowie traktują pracę nie tylko jako sposób na zarabianie pieniędzy, ale także możliwość kontaktów społecznych i dzielenia się swoim doświadczeniem. Chcą mieć poczucie, że coś od nich zależy, być jak najdłużej aktywni zawodowo, a wielu nie wyobraża sobie przejścia na emeryturę (Błaszczak, 2019).

Nazwa **silwersi**, coraz częściej stosowana alternatywnie do określenia seniora/senior², została zaczerpnięta od koloru włosów i jak pisze Adam Mamok, wydaje się bardzo trafna, a sama w sobie jest też dobrą banderą, która pozwala na identyfikację z tą grupą (Mamok, 2019). Z kolei Jan Adamski zaznacza, że w *Polsce takie skojarzenie jest uprawnione, gdyż srebrne (albo posrebrzone) włosy to taki eufemizm pozwalający uniknąć drażliwych słów: siwy, osiwały, siwizna itp. Ale*

² W tym miejscu warto zaznaczyć, iż w prezentowanym tekście przedstawione zostało jedynie szkieletowo pojęcie silwersi (50+) jako rama pojęciowa do przeprowadzonego projektu, gdyż osoby biorące udział w przedsięwzięciu to właśnie reprezentanci tego pokolenia, natomiast pojęcie senior/seniora jest bardzo bogato opisane w literaturze przedmiotowej oraz aktach prawnych, gdzie dyskutowane są różne spojrzenia związane z ustaleniami definicyjnymi. Itak np. w świetle Ustawy z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. 2015 r., poz.1705) w art. 4, jako osobę starszą określa się tę, która ukończyła 60 lat. Bardzo ważny w tym miejscu jest głos Agnieszki Stopińskiej-Pająk, która zwraca uwagę na subiektywną perspektywę starzenia się i starości, a przede wszystkim konceptualizuje starość jako indywidualny projekt (Stopińska-Pająk, 2018, s. 22).

przecież po angielsku siwe włosy to *grey hairs*, a nie *silver hairs*. Osiwieć to: *go gray*, a nie *go silver*. Anglojęzyczna etymologia staje się zrozumiała, gdy poznamy znaczenie idiomu *silver fox*. Otóż tymi słowami określa się mężczyznę w wieku senioralnym i z siwymi włosami, ale dobrze ubranego, zadbanego, pełnego radości życia i tryskającego energią (Adamski, 2019). Taki wizerunek społeczny seniorów i seniorek w Polsce ma jednak trudności z siłą przebicia, gdyż w dalszym ciągu funkcjonuje wiele krzywdzących stereotypów związanych z osobami z pokolenia 50+, jak chociażby stereotyp związany z postrzeganiem ich jako słabo zorientowanych w nowych technologiach, z małymi chęciami do nauki i rozwoju oraz przyswajania nowych kompetencji. Z pewnością krokiem w stronę odczarowania takiego obrazu jest opublikowanie pierwszego w Polsce rankingu *silver influencers*. W zestawieniu tym została uwzględniona liczba osób obserwujących profile w mediach społecznościowych, a także liczba reklam i aktywności medialnych srebrnych użytkowników (WPROST, 2019). Liczby te są imponujące i z pewnością bardzo konkurencyjne w odniesieniu do działalności influencerów z pokolenia *millennials*.

Pokolenie *millennials*, tzw. pokolenie cyfrowe (lub: pokolenie *Millennium*), którego przedstawicielkami są studentki realizujące opisywany tutaj projekt, to generacja młodych ludzi urodzonych między rokiem 1982 a 2003. W literaturze można zauważyć propozycje przesunięcia daty początkowej na rok 1984, tak by obejmować pojęciem pokolenia Y osoby rozpoczynające edukację szkolną już w warunkach po transformacji ustrojowej 1989 roku. Warto również zaznaczyć, że swoistość pokolenia *millennials* wyznacza kontekst historyczny, w jakim młodzi ludzie kreują swoją tożsamość. Przemysław Kisiel zaznacza, że jest to generacja, która wzrastała w zupełnie innych realiach społeczno-politycznych niż wcześniejsze pokolenia. Jak pisze Autor, wcześniejsze grupy pokoleniowe swą tożsamość tworzyły bowiem albo w obliczu wojny, jak to miało miejsce w przypadku pokolenia *baby boomers*, albo w warunkach konfrontacji bloku kapitalistycznego i komunistycznego, ruchu społecznego „Solidarność” i stanu wojennego, jak było w przypadku pokolenia X. Natomiast pokolenie *millennials* to pierwsze pokolenie tworzące swoją świadomość w Europie bez podziałów terytorialnych, w Europie przeżywającej apogeum procesów integracyjnych, w przestrzeni bez większych konfliktów militarnych (Kisiel, 2016, s. 83–94).

Warto również w tym miejscu wspomnieć o tym, że najczęściej potoczne charakterystyki *millennials* tworzone przez starsze pokolenia wskazują, że jest to pokolenie ludzi cechujących się niecierpliwością, roszczeniowością, nastawieniem na osiągnięcie szybkich efektów i oczekujących nagród za wszelką przejawianą aktywność. Co więcej, ukazuje się *millennials* jako mało samodzielnych, rozpieszczonych i mimo osiągnięcia wieku dorosłego chętnie korzystających ze stałej opieki swoich rodziców. Taki obraz jest niewątpliwie zabarwiony swoim brakiem zrozumienia sposobu myślenia przedstawicieli młodego pokolenia. Ale też z drugiej strony dane statystyczne częściowo potwierdzają formułowane

opinie. Wyraźnie widoczne jest bowiem, że millennialsi opóźniają moment wyjścia z rodziny pochodzenia i zakładania własnej rodziny czy chociażby samodzielnego gospodarstwa domowego, co wiąże się zazwyczaj z koniecznością przejęcia większej części obowiązków i zadań rozwojowych (Kisiel, 2016, s. 83–94).

W obliczu zarysowanego szkicu do portretu pokolenia silwersów oraz generacji millennialsów szczególnie cenne wydaje się inicjowanie okazji do wzajemnego lepszego poznania się obu generacji, tak by budować konstruktywne relacje międzypokoleniowe oparte na lepszym zrozumieniu i tolerancji.

Informacje o przeprowadzonym projekcie

Znaczenie relacji międzypokoleniowych w kontekście rozwijania refleksyjności obu generacji, ale też innych wielowymiarowych korzyści, jakie relacje te ze sobą noszą, skłania do ciągłych poszukiwań badawczych, ale jest też katalizatorem wielu projektów oraz inicjatyw w przestrzeni społeczno-kulturowej i edukacyjnej. To właśnie w przestrzeni edukacyjnej pojawił się zamysł, by ukazać wartość relacji międzygeneracyjnych w kontekście rozwijania refleksyjności. Cel ten okazał się możliwy do zrealizowania dzięki projektowi zatytułowanemu *Tydzień z życia seniorki lub seniora*, który miałam możliwość realizować ze studentkami pedagogiki w ramach przedmiotu gerontologia. Osoby uczestniczące w zajęciach z zakresu gerontologii społecznej zostały poproszone o wykonanie pracy, w której miały zaprezentować **tydzień z życia wybranej osoby w wieku senioralnym**. Forma oraz sposób wyrazu były całkowicie dowolne. W projekcie wzięło udział 25 osób, studentek kierunku pedagogika o specjalności opiekuńczo-wychowawczej.

Projekty przyjmowały niezwykle bogate i zaskakujące formy, ale przede wszystkim stały się autentycznymi i bardzo plastycznymi opowieściami dającymi wgląd w przestrzeń osobistą zarówno przedstawicieli pokolenia silwersów, jak i millennialsów. Wiele prac przygotowanych zostało w sposób tradycyjny – w formie opisowej, ale też wiele z nich przedstawionych zostało w sposób wyjątkowo twórczy i kreatywny. Tutaj na uwagę zasługuje praca w formie dyspensera do leków – i podtytuł: *Babcia lekiem na całe zło*, czy praca przestrzenna w formie domu, z różnymi pomieszczeniami, gdzie w każdym z nich umieszczony był refleksyjny opis. Kilka prac było w formie albumu opatrzonego zdjęciami. Znaczące wydaje się to, iż w dyskusji podsumowującej projekt wiele osób mówiło o tym, że dzięki zaangażowaniu w zadanie inaczej spojrzeli na swoich bliskich i odkryli inną – współczesną i wyjątkowo optymistyczną perspektywę postrzegania starości. Zadanie to skłoniło studentki, które brały udział w projekcie, do następujących refleksji:

- *projekt był dla mnie szansą na bezpośrednie skonfrontowanie się z codziennością mojej babci oraz na bliższe poznanie ich codziennej rutyny (dotychczas zwykle widywałyśmy się w niedziele albo święta);*

- wykonując zadanie z dnia na dzień inaczej zaczęłam patrzeć na babcię i jej codzienność;
- zadanie było okazją do przewartościowania moich doświadczeń (głównie związanych z dzieciństwem, z życiem rodzinnym, z edukacją, kontaktami rówieśniczymi itp.);
- dzięki projektowi mogłam poznać przemyślenia babci i dziadka na tematy ważne i życiowe, o których nigdy wcześniej nie rozmawialiśmy;
- zadanie było dla mnie okazją do bliższego poznania historii życia, przeżyć i doświadczeń moich dziadków;
- projekt mnie skłonił do tego, aby na tydzień zamieszkać z moją babcią i miał dla nas obu wymiar edukacyjny, był okazją do takiego swoistego uczenia się siebie (czasami było ciężko);
- zadanie to pozwoliło mi lepiej poznać swoich dziadków, ich pasje, marzenia, ale też była to okazja do wspomnień i wzruszeń.

Przestrzenie refleksji millennialów związane z silversami

Zebrane w ramach przeprowadzonego projektu prace pozwoliły na wyodrębnienie obszarów, które stały się przestrzenią refleksji dla pokolenia millennialów. W wielu pracach zaprezentowana została nie tylko rutyna dnia codziennego współczesnych senierek i seniorów, ale również bogactwo życia rodzinnego oraz doświadczenia edukacyjno-rozwojowe. W projektach zdają się w sposób szczególny wybrzmiewać cztery takie obszary, a mianowicie są to:

- **refleksje związane z życiem i egzystencją;**
- **refleksje związane z codziennością;**
- **refleksje związane z uczeniem się i edukacją;**
- **refleksje związane z pasjami i marzeniami.**

Obszary te zostały wyodrębnione na podstawie opisów i fragmentów narracji zamieszczonych w pracach projektowych. Mam jednak świadomość, że nie tworzą one zamkniętych kategoriycznie pól, a raczej widoczne jest ich wzajemne przenikanie się. Dla zobrazowania owych przestrzeni refleksji warto przybliżyć sugestywne fragmenty prac zawierające przemyślenia millennialów.

Refleksje związane z życiem i egzystencją

Pierwszy rysujący się *obszar refleksji*, który niezwykle mocno wybrzmiewa w pracach projektowych związany jest z życiem i egzystencją. Osoby starsze w spotkaniu z osobami młodymi czują się wręcz w obowiązku, by podejmować refleksje związane z czasem, przemijaniem, swoimi doświadczeniami czy ważnymi, przepracowanymi życiowymi lekcjami. Dla młodych z kolei jest to też ważna lekcja przygotowania do własnej starości i właściwie głównie tego typu refleksji oczekują od osób w wieku senioralnym. Być może jest to związane z tradycyjnym przekazem społeczno-kulturowym? Piotr Oleś zaznacza, że refleksja nad życiem

jest podstawowym mechanizmem przepracowywania doświadczeń. Dotyczy to zarówno wiedzy gromadzonej dzięki osobistym doświadczeniom, jak i nabytej w drodze spotkania z innymi. Autor odwołuje się do niezwykle trafnych spostrzeżeń Staudingera, który pisze, że *Refleksja nad życiem z definicji niekoniecznie odnosi się do całej osobistej przeszłości, ale może odnosić się do pojedynczych wydarzeń życiowych lub ciągów wydarzeń. Można także ją tworzyć raczej wokół głównych tematów życia (np. przyjaźń, autonomia i autorytet) niż chronologii życia. Przedmiotem refleksji nad życiem z definicji nie jest całe życie. Raczej jej przedmiot określony zostaje na przykład przez wiek osoby dokonującej refleksji i przez funkcję, jakiej refleksja ma służyć, albo przez czynnik spustowy, który ją spowodował* (Oleś, 2011, s. 166). W pracach można zauważyć zarówno refleksje dotyczące życia w znaczeniu ogólnym, jak i pojedynczych wydarzeń życiowych i w moim przekonaniu refleksje w tym obszarze są tymi najbardziej widocznymi w zebranych materiale. A oto kilka przykładów:

Magdalena: *Babcia powtarza też, że urodziny to jest szczególny czas i mimo, że robimy się z każdymi kolejnymi latami coraz starsi, to jednocześnie robimy się coraz mądrzejsi. Że należy cieszyć się i świętować, że jest nam dane być tu i teraz, dopóki śmierć nas nie zabierze. Nigdy nie wiemy, ile czasu nam jeszcze pozostało, a urodziny są szczególnym dniem, kiedy możemy podsumować miniony rok – co nam się udało, a co nie – to właśnie wniosła do mojego życia babcia.*

Marta: *Z drugiej strony czas – za każdym razem wracam do tych beztróskich chwil, kiedy dziadkowie poświęcali mi czas przez całe wakacje i byli tam dla mnie. Wiem, że tego czasu nie jestem w stanie wrócić i nigdy nie wrócę tego co było. Czas biegnie naprzód, nie chcąc ani na trochę zwolnić swoich obrotów. Dlatego na przestrzeni lat zaczęłam dostrzegać jak bardzo należy doceniać ludzi, których mam blisko – babcie i dziadków.*

Agnieszka: *Dziadkowie, a od prawie ośmiu lat tylko Babcia, pełnili i pełnią do dzisiaj ogromnie ważną rolę. Babcia jest dla mnie osobą, która jest dla mnie jak druga mama. Mieszka ze mną od drugiego roku życia i jest stale obecna przy ważnych momentach mojego życia. Jest kimś na kogo mogę zawsze liczyć, kimś kto zawsze pomoże mi w razie potrzeby.*

Refleksje związane z codziennością

Przyjmując, iż codzienność traktujemy jako *źródło wiedzy i miejsce uczenia się* (Kargulowa, Kargul, 2014, s. 94) można zauważyć, iż zwykle, codzienne wydarzenia, przedmioty codziennego użytku są nie tylko elementem naszego życia, ale tworzą specyficzny kontekst naszego rozwoju. Przedmioty te stają się niezbędne w naszej podróży, jaką jest życie, często kreują ją. Jak pisze Duccio

Demetrio: *Snując opowieść o życiu, wypełniamy tworzone przestrzenie rzeczami i znaczeniami [...] Tożsamość każdego z nas determinują rzeczy (zabawki, ubrania, z których stopniowo wyrastamy, pierwszy rower i wiele innych)* (Demetrio, 2000, s. 87). W projektach z racji samego tytułu *Tydzień z życia...* autorki wiele miejsca poświęciły codziennej rutynie osób, które były „bohaterami” ich projektów. Znamienne jest to, że niemal we wszystkich pracach widoczne było poukładanie codzienności, rytm wyznaczany przez czynności związane z poszczególnymi dniami tygodnia, określonymi godzinami, ważnymi wydarzeniami, świętami czy po prostu ulubionymi programami telewizyjnymi czy ważnymi przedmiotami niezbędnymi w codziennym życiu. A oto kilka fragmentów prac ukazujących refleksje millenialsów związane z codziennością przedstawicieli pokolenia silversów:

Anna: *Kartka z kalendarza – to coś co kojarzy mi się z babcią, to ona codziennie rano, zaraz po wstaniu z łóżka zmierza do przedpokoju i zrywa kartkę z kalendarza. Tam też zaznacza wszystkie daty wizyt u lekarza, a przede wszystkim urodzin wszystkich członków rodziny. Zawsze powtarza, że nie może zapomnieć przecież o święcie każdego, bo jak by to wyglądało.*

Marta: *Kotwica, zegar – przedmioty które znajdują się w mieszkaniu moich dziadków – kiedy teraz patrzę na swoje życie – ma ono dużo wspólnego z tymi dwiema rzeczami.*

Janina: *Moich dziadków często można spotkać, kiedy rozwiązują krzyżówki, czy to w gazecie czy specjalnie kupione. Zdarza się też tak, że ja czytam pytania a oni na nie odpowiadają. Wysyłają również smsy z nadzieją na wygraną. Bardzo też lubią teleturniej „Kóło fortuny” i „Jaka to melodia”, gdzie często znajdują odpowiedź przed uczestnikami.*

Refleksje związane z uczeniem się i edukacją

Kolejna ważna przestrzeń refleksji, która rysuje się w pracach projektowych, związana jest z uczeniem się i edukacją. W tym miejscu pragnę jednak podkreślić, że uczenie się, edukację rozumiem jako proces ciągły, naturalny, obejmujący wszystkie aspekty dorosłego życia, a realizujący się poprzez edukację formalną, nieformalną oraz uczenie się przez doświadczenie (Dominice, 2006, s. 11). Przyjmuję za P. Dominice, że edukacja, kształcenie są procesami całego życia, wiążą się z codziennością jednostki, są sytuacjami złożonymi, łączącymi się z rozwojem osobowości, formują tożsamość osoby (Dominice, 1994). W projektach głównie opisane były refleksje związane z nabywaniem umiejętności życiowych (gotowanie, szycie, majsterkowanie, gra na instrumentach itp.) w toku interakcji międzypokoleniowych, ale też pojawiały się przykłady cennych rad życiowych, które osoby starsze przekazywały swoim wnuczkom. Oto kilka przykładów:

Weronika: *Wspólnie zbudowaliśmy ogrom wspomnień, związanych z tak przyziemnymi sprawami jak nauka podstawowych umiejętności życiowych, ale i tak skomplikowanych jak podstawy wartości, które dziś wyznają. Jestem tego pewna, że bez niej nie byłabym teraz tym, kim jestem. Moja babcia jest dla mnie światelkiem i drogowskazem.*

Anna: *Babcine „przetwory”. Babcia zapraszając nas do wspólnej kuchni przekazuje nam swoje dziedzictwo i kulturę śląską. Dania śląskie, regionalne to coś naprawdę wychodzi jej wyśmienicie, dlatego cieszę się, że mogę brać w tym udział i „szkolić” się pod okiem takiej osoby.*

Gabriela: *Babcia spędziła całe życie w domu na wychowywaniu dzieci i krawiectwo było jej pracą. Na przestrzeni lat dzieliła się ze mną tym co potrafi, a ja pod jej okiem nabywałam coraz to większych umiejętności.*

Refleksje związane z realizacją pasji i marzeń:

W zebranych pracach projektowych bardzo mocno wybrzmiewają wątki związane z pasjami pokolenia silwersów i tego, jak ogromną inspiracją stają się one dla przedstawicielek pokolenia Millennium. Jesień życia to dla wielu senierek i seniorów czas realizacji pasji oraz niespełnionych dotąd marzeń. Niemal w każdej z prac widoczny był ten obszar, co bardzo rozwojowo zostało potraktowane przez młode pokolenie, stało się wręcz powodem do dumy. A oto kilka przykładów:

Karolina: *Moi dziadkowie, jeśli spędzają czas razem zawsze przełączają telewizję o 17 na Teleexpress. Lubią razem jeździć na giełdy samochodowe i motocyklowe. Obydwoje lubią czarny kolor. Babcia ma ksywę Róża a dziadek General. Wspólne hobby babci i dziadka to jazda na motorze. Moi dziadkowie uwielbiają jeździć na zloty motocyklowe i przywozić z nich naszywkę, które potem przyszywają na swoje specjalne kamizelki. Mojego dziadka garaż wygląda jak muzeum. Ma mnóstwo pamiątek, plakatów i dzwonków z wyjazdów. Widać, że oboje to kochają i super, że mogą dzielić pasję razem. Podoba mi się, że nadążają za nowoczesnością. Lubią korzystać z facebooka i wstawiać tam zdjęcia ze zlotów i wspólnych wyjazdów. Widzę, ile im to daje radości.*

Agnieszka: *Moja Babcia zaraziła mnie pasją do oglądania skoków narciarskich i kibicowania naszym polskim skoczkom. Teraz oglądamy razem każdy turniej przy kominku i z kubkiem gorącej herbaty. Dzięki babci zaczęłam również regularnie uprawiać nordic walking. Co roku, gdy zrobi się ciepło to wyciągamy kijki i co każdy poranek spacerujemy dla zdrowia.*

Anna: Kiedy byłam dzieckiem co roku w wakacje jeździłam z dziadkami nad morze – tam nigdy nie mogłam pominąć przepełnienia się wielkim statkiem – dzisiaj to moja pasja – żeglarstwo.

Jak widać, pasje realizowane przez silversów niejednokrotnie stały się inspiracją, ale też ogromną motywacją do szukania osobistej drogi samorealizacji przedstawicieli pokolenia Millennium. Pasje te bywają zaskakujące, ale też są bardzo mocno zakotwiczone we współczesności, co też z pewnością ma znaczenie, jeśli chodzi o budowanie aktualnego, niestereotypowego wizerunku osób w wieku senioralnym.

Podsumowanie

Czy refleksyjności można się nauczyć? Czy jest cechą osobowości, czy kompetencją? Czy otrzymujemy ją w darze od losu, czy nabywamy w toku życiowych doświadczeń? Czy jest wyzwaniem współczesności, czy koniecznością? Wielość pytań dotyczących refleksyjności z pewnością jest dowodem na to, iż owa kategoria nie jest jednoznaczna i wymaga ciągłego namysłu i rozważań. Co więcej, jest to temat coraz częściej podejmowany w kontekście wyzwań, jakie stawia przed nami zmieniająca się jak w kalejdoskopie rzeczywistość ponowoczesna. Bo czy w obliczu dynamicznych przeobrażeń społecznych, technologicznych czy edukacyjnych, gdzie niemal wszyscy nastawieni są na uzyskiwanie określonych efektów, które da się *zmierzyć, zważyć, ocenić i opisać* jest miejsce na coś nieuchwytnego? Na zadumę, namysł i refleksję? Postawione pytania są dla mnie raczej przyczynkiem do snucia dalszych rozważań, aniżeli kwestią wątpliwą. Są bowiem w moim odczuciu wartości niezbywalne o charakterze uniwersalnym i znaczenia ich nie sposób nie docenić. To właśnie refleksyjność zdaje się dla mnie być taką kategorią, a pytania w tym miejscu chciałabym raczej ukierunkować na to, w jaki sposób w dzisiejszej rzeczywistości kształtować i wzmacniać tę dyspozycję człowieka do zadumy nad sobą, do snucia rozważań czy głębokich przemyśleń, które mają również wartość edukacyjną, są swoistym uczeniem się.

Jak pisałam na wstępie, celem podjętych przeze mnie rozważań jest przede wszystkim ukazanie znaczenia relacji międzypokoleniowych w kontekście rozwijania refleksyjności młodego pokolenia millennialów ze świadomością, że każda relacja wzbogaca obie strony. Projekt w moim odczuciu okazał się niezwykle bogatym katalizatorem refleksyjności zarówno dla pokolenia millennialów, jak i silversów, tym samym stał się osobistym doświadczeniem edukacyjnym zarówno jednych, jak i drugich. Obraz ten w moim przekonaniu rysuje się bardzo barwnie i optymistycznie. Z pewnością w projektach można było zauważyć ogromny szacunek, a nawet podziw skierowany w stronę senierek i seniorów. W tym miejscu warto odnieść się do słów Janusza Homplewicza, który zaznacza, że: *Światy młodych i starych ludzi zdają się nawzajem potrzebować, mając sobie wiele do*

powiedzenia [...]. *Dialog, doświadczenie mądrości z energią i wolą aktywności – to zawsze ciekawe spotkanie. Trzeba więc odbudować te mosty pomiędzy tymi światami. Nikomu nie wolno odrywać się od tego „drugiego brzegu”, jakim wydaje się być odległa starość, jak i odległa młodość, nie wolno zasklepić się w sobie, trzeba widzieć siebie szerzej w kontekście nie tylko przeszłości, lecz także przyszłości – i to wyznacza drogę i ku życiu i ku rozwojowi wewnętrznemu, na koniec dla swojego własnego dobra* (Hemplewicz, 2003, s. 43). Słowa te moim zdaniem są trafnym podsumowaniem podjętej w tym miejscu refleksji, ale też skłaniają do kolejnych poszukiwań badawczych czy dydaktycznych odpowiadających na zapotrzebowanie i wyzwania współczesnego świata oraz edukacji.

Bibliografia

- Demetrio, D. (2000). *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*. Kraków: Impuls.
- Dominice, P. (2006). *Uczyć się z życia. Biografia edukacyjna w edukacji dorosłych*. Łódź: Wydawnictwo AHE.
- Dominice, P. (1994). *Historia życia jako proces kształcenia*. Łódź: Wydawnictwo AHE.
- Dyczewski, L. (1994). *Ludzie starzy i starość w społeczeństwie i kulturze*. Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Gdula, M. (2009). *Trzy dyskursy miłosne*. Warszawa: Wydawnictwo Oficyna Naukowa.
- Godlewski, G. (2002). Animacja i Antropologia. W: G. Godlewski, I. Kurz, A. Mencwel, M. Wójtowicz (red.), *Animacja Kultury. Doświadczenie i przyszłość*. Warszawa: Instytut Kultury Polskiej UW.
- Hemplewicz, J. (2003). Dawna wiedza o starości i wiedza nam współczesna. W: J. Homplewicz (red.), *Pedagogika jesieni. Problemy wychowawcze ludzi starych*. Rzeszów: Wydawnictwo Instytut Teologiczno-Pastoralny im. bł. bp. Józefa Sebastiana Pelczara.
- Kargulowa, A., Kargul, J. (2014). Kwestie konstruowania tożsamości z perspektywy dydaktyki dorosłych. *Studia Dydaktyczne*, nr 26.
- Kisiel, P. (2016). Millennials – nowy uczestnik życia społecznego? *Studia Socialia Cracoviensia*, nr 1(14).
- Majewska-Kafarowska, A. (2018) Między rozłąką a lepszym życiem – doświadczenie nieobecności bliskich na skutek migracji w narracjach ludzi starych. *Edukacja Dorosłych*, nr 2.
- Morańska, D. (2017). Refleksyjne uczenie się w akademickiej edukacji zdalnej. *Edukacja – Technika – Informatyka*, nr 1(19).
- Oleś, P. (2011). *Psychologia człowieka dorosłego. Ciągłość – zmiana – integracja*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Perkowska-Klejman, A. (2013). Modele refleksyjnego uczenia się. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, nr 1(61).
- Perkowska-Klejman, A. (2014). Cztery poziomy refleksyjności studentów. *Teraźniejszość – Człowiek – Edukacja*, nr 2/66.
- Studen, S. (2011). *Psychologia starzenia się i starości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Stopińska-Pająk, A. (2018). Sąsiedzi u naszych drzwi – starość w perspektywie poruszonej mapy. W: A. Stopińska-Pająk, Z. Dacko-Pikiewicz (red.), *W starzejącej się Europie... Konteksty sąsiedztwa i dialogu we współczesnym świecie*. Warszawa: PWN.
- Sulik, M. (2018). W poszukiwaniu katalizatora refleksyjnego uczenia się dorosłych. W: M. Gromadzka (red.), *Przestrzenie i miejsca edukacji dorosłych w Polsce*. Warszawa: Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji.
- Sulik, M. (2017). Miejsce osób starszych w doświadczeniach biograficznych studentek i studentów: refleksje z badań. W: E. Dubas, M. Muszyński (red.), *Obiektywny i subiektywny wymiar starości*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego.
- Tokarczuk, O. (2020). *Czuły narrator*. Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych (Dz.U. 2015 r., poz. 1705).
- Wiśniewska, E. (2017). Starsi i młodzi w dialogu międzypokoleniowym. *Spółczesność – Edukacja – Język*, t. 6.
- Wnuk, W. (2013). O potrzebie kształtowania relacji międzypokoleniowych. W: *Dialog międzypokoleniowy. Między ideą a praktyką. Inspiracje. Zasada równego traktowania. Prawo i praktyka*. Warszawa: Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich.
- Zierkiewicz, E., Łysak, A. (2006). *Trzeci wiek drugiej płci. Starsze kobiety jako podmiot aktywności społecznej i kulturowej*. Wrocław: Wydawnictwo MarMar.

Netografia

- Adamski, J. *Silver influencer*. Pobrane z: <https://janadamski.eu/2019/08/silver-influencer/> [dostęp: 15.08.2020].
- Błaszczak, A. (2019). *Aktywny silvers zamiast seniora? Starsi Polacy chcą pracować. Rzeczpospolita*. Pobrane z: <https://www.rp.pl/Sciezki-kariery/304289956-Aktywny-silvers-zamiast-seniora-Starsi-Polacy-chca-pracowac.html> [dostęp: 15.08.2020].
- Mamok, A. (2019) *Silvers – czyli kim są naprawdę tacy pracownicy*. Pobrane z: <https://adammamok.pl/silvers-czyli-pokolenie-50-kim-sa-naprawde-tacy-pracownicy/> [dostęp: 15.08.2019].
- Ranking silver influencerów. Kim są i dlaczego milenialsi powinni się ich bać?* (2019) *WPROST*. Pobrane z: <https://www.wprost.pl/tylko-u-nas/10228529/ranking-silver-influencerow-kim-sa-i-dlaczego-milenialsi-powinni-sie-ich-bac.html?pr=10228998&pri=10#1-Maria-Winiarska-marysiawiniarska-865-tys-obszernych> [dostęp: 15.08.2020].
- Ustawa z dnia 11 września 2015 r. o osobach starszych. Dz.U. 2015 poz. 1705. Pobrane z: <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20150001705> [dostęp: 06.03.2021].

**SILVERS IN THE NARRATIVES OF MILLENNIALS
– INTERGENERATIONAL RELATIONS IN THE CONTEXT
OF REFLECTION AND EDUCATION**

Keywords: intergenerational relations, intergenerational transmission, siversi, millennials, reflexivity.

Summary: The article shows the importance of intergenerational relations as a value that cannot be overestimated, and the importance of which must be emphasized and described, especially in the pedagogical, andragogical or gerontological space. Intergenerational relations have been shown as a catalyst for reflectivity – a category that has recently become an object of special attention and care. The author, on the basis of a didactic project entitled „A week in the life of a senior woman” showed the importance of intergenerational relations in the context of developing reflectivity.

Dane do korespondencji:

dr Monika Sulik

Uniwersytet Śląski

Wydział Nauk Społecznych

Instytut Pedagogiki

monika.sulik@us.edu.pl